

Praktyczny przewodnik interpretacyjnej analizy fenomenologicznej w badaniach jakościowych w psychologii¹

Igor Pietkiewicz*

Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej, Wydział Zamiejscowy w Katowicach

Jonathan A. Smith

Birkbeck University of London, Department of Psychological Sciences

A PRACTICAL GUIDE TO USING INTERPRETATIVE PHENOMENOLOGICAL ANALYSIS IN QUALITATIVE RESEARCH PSYCHOLOGY

Interpretative Phenomenological Analysis (IPA) has become a popular methodological framework in qualitative psychology. Studies based in IPA focus on examining how individuals make meaning of their life experiences. Doing IPA involves a detailed analysis of personal accounts from participants. This is followed by the presentation of the emergent experiential themes which takes the form of a narrative outline supported by verbatim quotes from participants and detailed interpretation from the researcher. This makes manifest the double hermeneutic which is at the heart of IPA. IPA draws upon phenomenology, hermeneutics, and idiography. This paper presents the theoretical principles behind IPA and offers guidelines for doing a study based on this framework.

Key words: qualitative research methodology, interpretative phenomenological analysis, qualitative psychology

METODOLOGIE JAKOŚCIOWE W PSYCHOLOGII

Przez wiele dekad główny nurt psychologii eksperymentalnej opierał się na metodologii ilościowej, ta zaś na modelu, który zakładał testowanie teorii poprzez wywodzenie z nich hipotez, które mogły być sprawdzone w praktyce na drodze eksperymentu lub obserwacji. Badacz zmierzał w kierunku falsyfikacji teorii i poprzez eliminowanie twierdzeń, które nie były prawdziwe coraz bardziej przybliżał się do prawdy. W przeciwieństwie do wyżej opisanego podejścia, obecnie obserwuje się rosnący rozwój jakościowych metodologii² badawczych, opartych na innym spojrzeniu epistemologicznym. Badacze jakościowi zajmują się głównie znaczeniem (np. w jaki sposób jednostki interpretują świat, jak doświadczają zdarzeń, jaki sens przypisują zjawiskom). Innymi słowy, są oni bardziej skupieni na jakości doświadczenia niż związkach przyczynowo-skutkowych. Tam, gdzie badania ilościowe skupiają się na obliczaniu częstotliwości występowania, nasileniu albo korelacji zmiennych (co wymaga redukcji zjawisk do wartości numerycznych, ażeby przeprowadzić analizę statystyczną), olbrzymia część badań jakościowych ma na celu dostarczenie bogatych, opisowych sprawozdań, dotyczących badanego

fenomenu. W badaniach jakościowych dane gromadzi się zwykle w warunkach naturalnych (w domu, szkole, szpitalu). W procesie analizy bierze się pod uwagę interpretację zjawiska, prezentowaną zarówno przez uczestnika badania, jak i badacza. Ważnym elementem metodologii jakościowej jest refleksyjność epistemologiczna, która odnosi się do takich pytań, jak: w jaki sposób pytanie badawcze definiuje i ogranicza to, co może zostać odkryte? Jak konstrukcja badania i metoda analizy wpływają na dane i ich analizę? Gdyby problem badawczy został zdefiniowany inaczej, to jak zmieniłoby się nasze rozumienie badanego fenomenu? (Willig, 2008).

W psychologii podręczniki metodologii jakościowej zazwyczaj opisują kilka głównych podejść metodologicznych, takich jak: Teoria Ugruntowana, Fenomenologia, Analiza Dyskursu, Psychologia Narracyjna, Badania Uczestniczące (Smith, 2008; Willig, 2008; Camic, Rhodes i Yardley, 2003). Każde z tych podejść stanowi całościowy model lub ramę teoretyczną, która określa zasady teoretyczne i praktyczne wskazówki, dotyczące tego, jak należy konstruować projekt badawczy (dobór osób bada-

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Igor Pietkiewicz, Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej, Wydział Zamiejscowy w Katowicach, ul. Kossutha 9, 40-844 Katowice.
e-mail: ipietkiewicz@swps.edu.pl

¹ Artykuł napisany w języku angielskim przez obydwóch autorów i przetłumaczony na język polski przez pierwszego autora.

² Silverman (1993) opisuje różnice pomiędzy „metodologią” a „metodą”, gdzie pierwsze pojęcie dotyczy ogólnego podejścia do analizy tematów badawczych, a drugie określa specyficzną technikę badawczą (np. wywiad pogłębiony, grupa fokusowa, obserwacja uczestnicząca itp.).

nych, metody zbierania danych i sposób ich analizy). Kiedy pisze się raport z badań w formie artykułu lub pracy naukowej, bardzo wygodne jest odnoszenie się do ustalonych ram metodologicznych. Jest to cenne, zważywszy na fakt, że większość czasopism naukowych narzuca ograniczenia dotyczące długości tekstu. Wtedy badacz może odnieść się do powszechnie znanych metodologii i metod, zamiast wyjaśniać szczegółowo procedury analityczne. Dzięki temu, można obszerniej przedstawić materiał jakościowy. W niniejszym artykule, opiszemy jedną z takich ram metodologicznych, które stają się coraz bardziej popularne w europejskiej i amerykańskiej psychologii, a mianowicie Interpretacyjną Analizę Fenomenologiczną (*Interpretative Phenomenological Analysis*), w skrócie IPA. Po krótkim wypukleniu teoretycznych podstaw ww. modelu opiszemy specyfikę pytań badawczych odpowiednich dla IPA, metody doboru osób badanych i gromadzenia danych oraz udzielmy wskazówek do analizy; wszystko zostanie poparte przykładami. Na koniec podzielimy się komentarzem na temat pisania końcowego raportu z badań. Zainteresowanych bardziej szczegółowym opisem omawianych kwestii kierujemy do podręcznika, poświęconemu IPA (Smith, Flowers i Larkin, 2009).

PODSTAWY TEORETYCZNE IPA

Głównym celem badaczy IPA jest wnikliwa analiza tego, w jaki sposób ludzie nadają sens swoim doświadczeniom. Zakłada się, że człowiek jest istotą „samointerpretującą się” (Taylor, 1985) – innymi słowy aktywnie angażuje się w interpretację zdarzeń, obiektów i ludzi, których spotyka w swoim życiu. Ażeby badać ten proces, IPA odwołuje się do podstawowych zasad fenomenologii, hermeneutyki i idiografii.

Rozwinięta przez Edmunda Husserla fenomenologia, jako metoda ejdetyczna, głównie zajmuje się tym, jak rzeczy przejawiają się w doświadczeniu jednostek. Innymi słowy, fenomenologia stara się zidentyfikować główne komponenty zjawiska lub doświadczenia, które czynią je unikalnymi lub możliwymi do odróżnienia od innych. Poprzez użycie redukcji ejdetycznej fenomenolog stara się rozpoznać, które z podstawowych komponentów czynią dany fenomen szczególnym (unikalnym). Dlatego badania fenomenologiczne skupiają się na tym, jak ludzie postrzegają i w jaki sposób mówią o obiektach lub zdarzeniach, zamiast opisywać fenomen zgodnie z góry ustalonym systemem kategorialnym, konceptualnym i kryteriami naukowymi. To wymaga „wzięcia w nawias” naszych wstępnych założeń i pozwolenie, aby zjawiska „mówiły” za siebie.

Myśl Husserla była później rozwijana przez jego następcę Martina Heideggera (1962) w kierunku filozofii egzystencjalnej i hermeneutyki. Heidegger zajmował się głównie problemem natury ontologicznej, dotyczącym istnienia samego w sobie. Zgodnie z tym, co głosi hermeneutyka (z greckiego „interpretować” lub „objaśniać”), trzeba zrozumieć czyjś schemat myślenia (*mind-*

set) i język, który pośredniczy w sposobie doświadczania świata, ażeby przetłumaczyć informacje, które pochodzą od tej osoby (Freeman, 2008). Badacze IPA starają się więc zrozumieć, jak to jest znajdować się w położeniu drugiej osoby (choć pełne zrozumienie tego nigdy nie jest do końca możliwe) i poprzez aktywność interpretacyjną uczynić sens (znaczenie) możliwym do pojęcia, poprzez jego przetłumaczenie (podobnie jak mitologiczny Hermes dokonywał ludziom przekładu informacji, pochodzących od bogów). To oznacza, że badanie IPA jest procesem dynamicznym, uwzględniającym aktywną rolę badacza. Od jego aktywności i cech może zależeć, jak daleki dostęp uzyska do doświadczenia osoby badanej i jakie, poprzez aktywność interpretacyjną, nada znaczenie jej osobistym przeżyciom. Proces analityczny w IPA jest często określany w kategoriach podwójnej hermeneutyki albo podwójnego procesu interpretacyjnego, ponieważ w pierwszej kolejności badany nadaje sens zjawiskom w swoim świecie, a następnie, badacz próbuje odkodować owe znaczenie – nadać sens interpretacjom stworzonym przez badanych (Smith i Osborn, 2008). Innymi słowy, badacze IPA z perspektywy badanego starają się zrozumieć czym jest doświadczenie (przedmiot lub zdarzenie); równoległe próbują także formułować krytyczne pytania, które dotyczą materiału: co osoba stara się przez to osiągnąć? Czy coś znaczącego zostało tutaj powiedziane, co nie było zamierzone? Czy mam poczucie, że dzieje się tutaj coś, czego osoba badana nie jest do końca świadoma? Badania IPA mogą zatem zawierać elementy obu typów interpretacji, czyniąc analizę bogatszą i bardziej wszechstronną.

Podsumowując, IPA dokonała syntezy koncepcji pochodzących z fenomenologii i hermeneutyki, czego rezultatem jest metoda będąca w swej naturze zarówno deskryptywna (ponieważ zajmuje się tym, jak rzeczy nam się jawią i pozwala im mówić we własnym imieniu), jak i interpretacyjna (ponieważ wychodzimy z założenia, że nie ma takiej rzeczy jak niezinterpretowany fenomen).

Trzecią podstawą teoretyczną, do której odwołuje się IPA jest idiografia. Odnosi się ona do pogłębionej analizy pojedynczego przypadku i eksplorowania indywidualnej perspektywy uczestników badania w ich specyficznym kontekście. Naczelną zasadą podejścia idiograficznego jest analiza pojedynczych przypadków, zanim zaczniesz formułować jakiegokolwiek sądy ogólne. Takie podejście kontrastuje z zasadami nomotetycznymi, na których opiera się większość badań empirycznych w psychologii, w których bada się grupy i populacje, aby ustalić prawdopodobieństwo, z jakim określone zjawisko może wystąpić, gdy zostaną spełnione pewne warunki. IPA bazuje na zasadach idiograficznych, co oznacza, że badacze skupiają się na tym, co szczególne, a nie na tym, co uniwersalne (Smith, Harré i Van Langenhove, 1995). Badacze mogą tworzyć sądy na temat uczestników badania, ponieważ opierają się one na szczegółowej analizie poszczególnych przypadków. Dokonujemy wnikliwej analizy pierwszej osoby i tworzymy studium przypadku lub przechodzimy do następnej, równie szczegółowej eksploracji kolejnego

badanego itd. Ten przykład wierności metodzie idiograficznej jest nietypowy nawet pośród innych metodologii jakościowych. Kiedy chcemy natomiast poddać analizie grupę ludzi, będziemy się poruszać pomiędzy ważnymi tematami, wygenerowanymi na drodze analizy, obrazując je przykładami indywidualnych narracji (jak poszczególne jednostki opowiadały swoją historię), prezentując podobieństwa i różnice między nimi.

FORMUŁOWANIE PYTAŃ BADAWCZYCH

Większość metodologii jakościowych neguje formułowanie hipotez przed przeprowadzeniem badań. Zamiast tego promuje się otwarte, indukcyjne podejście do zbierania danych i analizy. IPA podkreśla konieczność idiograficznego badania ludzi. Kładzie nacisk na generowanie bogatych i szczegółowych opisów tego, jak badane jednostki doświadczają zjawisk, będących przedmiotem analizy. Przykładanie tak dużej wagi do wnikliwej eksploracji przeżyć i tego, jak badani nadają znaczenie swoim doświadczeniom definiuje rodzaj pytań, które są odpowiednie dla badań z wykorzystaniem IPA. Oto parę przykładów problemów badawczych:

- Jak odczuwa się zazdrość?
- Jak młodzi ludzie doświadczają przejścia ze szkoły na wyższą uczelnię?
- W jaki sposób ludzie podejmują decyzje o poddaniu się lub nie chemioterapii?

W badaniach psychologicznych istnieje wiele interesujących przykładów użycia IPA, w celu eksploracji różnorodnych problemów, na przykład: związku pomiędzy obrazem ciała, płcią i orientacją seksualną (Morgan i Arcelus, 2009), jak ludzie ze stwardnieniem rozsianym myślą o wykonywaniu ćwiczeń (Borkoles i in., 2008), jak bycie nosicielem HIV wpływa na związki osobiste (Jarman, Walsh i de Lacey, 2005), co wpływa na decyzję o przerwaniu psychoterapii (Wilson i Sperlinger, 2004), jaki ma wpływ na poczucie tożsamości diagnoza choroby Alzheimera (Clare, 2003) lub bezdomność (Riggs i Coyle, 2002), jakim zmianom podlega kobieta w czasie przejścia w rolę matki (Smith, 1999), jak ludzie radzą sobie ze śmiercią partnera (Golsworthy i Coyle, 1999) lub jak geje myślą o seksie i seksualności (Flowers i in., 1997)?

Początkowo wykorzystywano IPA w obszarze psychologii zdrowia, ale z czasem stała się ona coraz bardziej popularna w innych dziedzinach. IPA jest dogodną metodą do badania przypadków w psychologii klinicznej i psychoterapii. Jej zalety można wykorzystać w psychologii kulturowej i indygenicznej (która szczególnie skupia się na perspektywie emic). Metodologię tę mogą też użyć psychologowie religii, celem analizy doświadczeń duchowych lub znaczeniu, jaki badani nadają praktykom i rytuałom. Zarówno psychologia społeczności, jak i psychologowie zajmujący się migracją i akulturacją mogą stosować ją (IPA) jako przydatne narzędzie w badaniu tego, jak różne grupy tworzą swoją tożsamość etniczną (lub grupową), jakie znaczenie przypisują różnym rolom i normom społecznym lub jak postrzegają odmienne

zjawiska, zachodzące w ich grupach. Jest to tylko kilka przykładów na to, w jaki sposób omawiana metodologia może być stosowana do przeprowadzenia jakościowych badań w psychologii.

DOBÓR PRÓBY W IPA

Głównym założeniem IPA jest uznanie ważności poszczególnych narracji i umożliwienie ukazania perspektywy każdego z uczestników badania. Z tego powodu próby badawcze w IPA są zazwyczaj małe, co umożliwia przeprowadzenie drobiazgowej i czasochłonnej analizy wszystkich przypadków. Na wczesnym etapie, badacz musi podjąć decyzję, czy chce zaprezentować wszechstronną i pogłębioną analizę doświadczeń konkretnego uczestnika czy też woli przedstawić bardziej ogólne sprawozdanie na temat grupy lub specyficznej populacji. Zrobienie obydwu rzeczy na raz rzadko jest możliwe, zatem końcowy cel, to, co chcemy przedstawić jako wynik naszej pracy, będzie determinował przyjęcie określonej metodologii i projektu badania. Użycie dużej próby badawczej tylko, dlatego, że tak zwykło się robić w badaniach psychologicznych, jest w tym przypadku niewłaściwe. W badaniach IPA, nadrzędnym celem jest utworzenie dokładnej analizy określonego zjawiska, a nie wygenerowanie teorii, która ma być zgeneralizowana na całą populację (jednak warto zauważyć, że porównanie wielu badań IPA dotyczących określonego problemu może dostarczyć wglądu w uniwersalne wzorce i mechanizmy).

Nie ma zasady dotyczącej tego, ilu uczestników powinno wziąć udział w badaniu. Generalnie zależy to od:

1. Głębokości analizy poszczególnego przypadku.
2. Bogactwa materiału w poszczególnych przypadkach.
3. Jak badacz zamierza porównywać lub kontrastować ze sobą poszczególne przypadki.
4. Pragmatycznych ograniczeń związanych z projektem badań.

Ostatnia z wymienionych kategorii dotyczy ograniczeń czasowych i dostępu do potencjalnej grupy badanych. Na przykład, jeden z nas uczestniczył w badaniu doświadczeń rodziców, których dziecko cierpiało na młodzieńczą postać choroby Huntingtona, zaliczaną do niezmiernie rzadkich przypadków (Smith i in., 2006). Liczba osób, których ten problem dotyczy jest zawężona, co automatycznie narzuca ograniczenia w doborze próby. Częściej jednak pula potencjalnych uczestników jest większa i trzeba przeprowadzić selekcję do grupy badanych.

Opublikowane badania IPA zawierały, dla przykładu, jednego, czterech, dziewięciu lub piętnastu uczestników. Większe grupy badawcze są możliwe, ale dużo rzadziej stosowane. Według Turpina i współpracowników (1997), programy studiów doktoranckich z psychologii klinicznej w Wielkiej Brytanii zalecają użycie od sześciu do ośmiu badanych w projekcie opartym na IPA. Już tej wielkości próba umożliwia zbadanie podobieństw i różnic pomiędzy jednostkami. Jednocześnie, ilość zebranych danych jakościowych nie jest nadmiernie przytłaczająca. Ogól-

nie rzecz biorąc, badacze IPA powinni bardziej koncentrować się na głębokości niż rozległości pracy badawczej. Drobiazgowa analiza pojedynczego przypadku może być usprawiedliwiona, jeśli uzyskany materiał jest bogaty i znaczący oraz umożliwi badaczowi zaprezentowanie oryginalnych problemów, mechanizmów działania albo doświadczenia. Daje to możliwość uzyskania nowej wiedzy o jednostce i jej reakcjach na określone sytuacje oraz sposobność rozważenia związków pomiędzy różnymi aspektami jej narracji (Smith, 2004). Mimo wszystko, większość badaczy IPA swoje projekty opiera na małej grupie, a nie na pojedynczym przypadku.

Badacze IPA do swoich projektów wybierają dość homogeniczne próby – w przeciwieństwie, na przykład, do przedstawicieli Teorii Ugruntowanej, którzy w swojej analizie dokonują ciągłych porównań i poszukują wyjątków od reguły, aby utworzyć wielowymiarową, dynamiczną koncepcję dotyczącą różnych czynników, które mają wpływ na ludzkie zachowania (Charmaz, 2006). W IPA psychologiczne podobieństwa i różnice są zazwyczaj analizowane wewnątrz jednolitej grupy, która została określona na podstawie istotnych cech. Nie możemy mówić tutaj oczywiście o randomizowanej próbie klinicznej czy próbie reprezentatywnej, jeśli przeprowadzamy wywiady z tak ograniczoną liczbą osób. Zgodnie z teoretycznymi założeniami IPA, wykorzystuje się tutaj dobór celowy (purposive sampling). Pozwala to na znalezienie odpowiedniej grupy, której dany problem badawczy dotyczy i dla której ma on osobiste znaczenie. To, w jakim stopniu grupa będzie homogeniczna, zależy od dwóch czynników:

1. Dbałości interpretacyjnej (jaki stopień podobieństwa lub różnic może być zawarty w analizie zjawiska),
2. Względów pragmatycznych (na ile łatwo lub trudno uzyskać kontakt z potencjalnymi uczestnikami lub jak rzadko występują określone zjawiska).

Sam przedmiot badań może narzucać ograniczenia i określać stosowną próbę (np. gdy temat jest rzadki i mamy dostęp do niewielu przedstawicieli, których problem dotyczy, jak we wspomnianym wcześniej badaniu opiekunów dzieci z młodzieńczą formą choroby Huntingtona). W innych przypadkach, kiedy podejmowany temat jest bardziej powszechny, próba może składać się z jednostek mających podobny profil demograficzny lub status socjologiczno-ekonomiczny (np. osoby starsze, kobiety należące do specyficznych społeczności religijnych lub też młodzi mężczyźni, u których zdiagnozowano szczególną dolegliwość itp.). Pod tym względem IPA może być porównywana z badaniami etnograficznymi, w których bada się małe społeczności, aby utworzyć szczegółowy opis i komentarze na temat ich kultury. Wszelkie twierdzenia wynikające z badań dotyczą tejże kultury, a odnoszenie ich do szerszego kontekstu wymaga ostrożności. Niemniej jednak, poprzez gromadzenie podobnych badań, przeprowadzonych na innych grupach możemy dokonywać porównań, a czasem generalizacji tych twierdzeń (Smith, Harré i Van Langenhove, 1995).

GROMADZENIE DANYCH

Badaczom IPA przede wszystkim zależy na uzyskaniu bogatych i szczegółowych narracji w pierwszej osobie na temat doświadczeń i zjawisk, które są przedmiotem badań. Do najpowszechniejszych metod umożliwiających realizację tego celu należy częściowo ustrukturuwany wywiad pogłębiony, przeprowadzany w warunkach „jeden na jeden”; istnieją także alternatywne metody pozyskiwania materiału, które mogą być stosowane, a do których należą np. pamiętniki, grupy fokusowe, listy albo dialogi prowadzone poprzez komunikatory internetowe. Częściowo ustrukturuwany wywiad umożliwia badaczowi i uczestnikowi komunikację w czasie rzeczywistym. Ten rodzaj wywiadu umożliwia elastyczność i pozostawia również przestrzeń na ewentualność pojawienia się oryginalnych oraz niespodziewanych wątków w rozmowie, które badacz może eksplorować za pomocą dalszych pytań pogłębiających.

Jest niezwykle ważne, aby badacze rozwinęli w sobie umiejętności prowadzenia wywiadu. Oprócz doprowadzenia do perfekcji zdolności aktywnego słuchania³ i umiejętności zadawania otwartych pytań, wolnych od ukrytych założeń, prowadzący wywiad powinien umieć zbudować relację z osobą badaną i zyskać jej zaufanie. Warto pamiętać, że dyskusja na tematy osobiste lub delikatne będzie wymagać stosownej „rozgrzewki”, aby obniżyć napięcie psychiczne u osoby badanej i przygotować ją do szczerzej rozmowy, dotykającej głębokich spraw. W przypadku przeprowadzania wywiadu częściowo ustrukturuwanego, dla wielu badaczy może być pomocne wcześniejsze przygotowanie planu rozmowy, który ułatwi naturalny jej przebieg. Będzie to rodzaj przewodnika zawierającego kluczowe pytania lub obszary, do których badacz chce się odwołać w czasie spotkania (patrz przykład w Tabeli 1). Dokładne sformułowanie pytań (np. dotyczących wrażliwych kwestii) może być pomocne dla badaczy mniej doświadczonych w przeprowadzaniu wywiadów. Oprócz pytań otwartych, które zachęcają uczestnika do dłuższych, swobodnych wypowiedzi, warto również pomyśleć o czymś w rodzaju podpowiedzi – pytań uszczegółwiających. Będą one pomocne wtedy, kiedy pytanie główne wyda się osobie badanej zbyt ogólne lub abstrakcyjne. Pytania odpowiednie dla IPA mogą koncentrować się na eksplorowaniu doznań sensorycznych, zjawisk mentalnych (myśli, wspomnień, skojarzeń, fantazji), a w szczególności, na osobistych sposobach interpretacji zjawisk. Podczas wywiadu, badacz powinien też radić sobie i czuć się komfortowo w momentach, gdy zapada milczenie, co pozwala uczestnikom rozmowy omawiane wątki poddać refleksji. Co więcej, osoba doświadczona w przeprowadzaniu wywiadów powinna być

---

³ Aktywne słuchanie odnosi się do uważnego słuchania, próby rozumienia tego, co jest mówione, negocjowania znaczenia treści, która jest niejasna, wieloznaczna lub abstrakcyjna oraz konstruowania odpowiednich pytań, które umożliwiają eksplorowanie pojawiających się w rozmowie wątków.

Celem badania była analiza tego, jak kultura indygeniczna i akulturacja Tybetańczyków w północnych Indiach wpływały na modele wyjaśniające (*explanatory models*) i zachowania w chorobie (*illness behaviour*).

Tabela 1

Przykładowe pytania do wywiadu na temat zachowań w chorobie (*illness behaviour*) u przedstawicieli mniejszości etnicznej

1. Czy możesz opowiedzieć mi o swoich doświadczeniach choroby w czasie życia na uchodźctwie?
Pytania pomocnicze: Jakiego rodzaju problemy zdrowotne miałeś? Jak się one objawiały w twoim ciele? Jak interpretowałeś sobie symptomy? Dlaczego, według ciebie, symptomy pojawiły się w tamtym momencie twojego życia? Co się wtedy działo w twoim umyśle (myśli/skojarzenia/fantazje)?
2. Co według ciebie pomogłoby ci poczuć się lepiej?
Pytania pomocnicze: Jaki, według ciebie, rodzaj leczenia byłby najwłaściwszy i dlaczego? Co, według ciebie, powinno być zrobione, aby pomóc ci przezwyciężyć problem(y)? Jak, według ciebie, zmieniałby się twój stan zdrowia, gdybyś nic z nie robił(a) z tymi dolegliwościami?
3. Jaka była twoja pierwsza/następna reakcja?
Pytania pomocnicze: Co postanowiłeś(-łaś) zrobić w związku ze swoimi problemami zdrowotnymi? Gdzie szukałeś(-łaś) pomocy? Co cię powstrzymało przed szukaniem pomocy? Jeśli osoba badana szukała pomocy medycznej lub niemedycznej: Co myślałeś(-łaś) na temat otrzymanych zaleceń? W czym twój sposób myślenia o dolegliwościach był podobny lub różny od oceny osoby, do której zgłosiłeś(-łaś) się po pomoc?

świadoma i wrażliwa na wszelkie werbalne, niewerbalne oraz pozabehawioralne⁴ elementy przekazu.

Ze względów etycznych i ponieważ badania IPA często dotyczą znaczących problemów egzystencjalnych, konieczne jest, aby osoba przeprowadzająca wywiad monitorowała jego wpływ na uczestnika badania. Doświadczeni badacze mogą z łatwością zauważyć, kiedy uczestnik unika mówienia o niektórych sprawach, zaczyna się czuć niezręcznie, przeżywa zawstydzienie albo doświadcza intensywnych emocji. W takich przypadkach przydają się umiejętności w zakresie pomocy psychologicznej, a jeśli badacz nie dysponuje takimi kompetencjami, powinien zastosować określone procedury etyczne (np. przerwać wywiad i skierować osobę badaną do profesjonalisty w zakresie ochrony zdrowia, który może udzielić stosownej pomocy). Chociaż takie sytuacje nie zdarzają się często, to jednak badacz musi brać pod uwagę wszystkie możliwe zagrożenia.

Czas trwania większości wywiadów przeprowadzanych zgodnie z modelem IPA wynosi godzinę lub dłużej. Częściowo ustrukturyowana forma wywiadów pozwala badaczowi na zadawanie pytań w dogodnym dla niego porządku, który może się różnić w poszczególnych wywiadach. Mogą pojawić się też nowe, nieplanowane wcześniej tematy, które badacz może śmiało rozwijać. W IPA niezbędne jest nagrywanie wywiadów, a następnie tworzenie ich dosłownych transkrypcji.

ANALIZA MATERIAŁU JAKOŚCIOWEGO

Analiza materiału jakościowego z użyciem zasad IPA może być bardzo inspirującą pracą, chociaż złożoną i pochła-

niającą dużo czasu. Zaleca się, aby badacz całkowicie zanurzył się w dane, innymi słowy, aby starał się wejść w sytuację uczestnika badania tak dalece, jak to tylko możliwe. Głównym celem IPA jest ukazanie sposobu, w jaki badani nadają sens zjawiskom, które są przedmiotem analizy, a następnie przedstawienie interpretacji tych zjawisk od strony badacza. Zatem porusza się on pomiędzy perspektywami *emic* i *etic*. Ta druga dotyczy spojrzenia na dane okiem psychologa i użycia do interpretacji materiału wybranych teorii i pojęć, które badacz uznaje za pomocne, celem zrozumienia lub wyjaśnienia problemu badawczego. Odwoływanie się do perspektywy *emic* chroni badaczy przed zbytnim psychologicznym lub psychiatrycznym redukcjonizmem, natomiast przyglądanie się danym okiem osoby z zewnątrz umożliwia uzyskiwanie wglądów i tworzenie teorii na wyższym poziomie abstrakcji (czego sama osoba badana może nie być nigdy w stanie uczynić). Badacze powinni być jednakże ostrożni stosując teorie rozwinięte w jednym kontekście kulturowym (np. kultury zachodniej) do wyjaśniania zjawisk występujących w innej kulturze. Badacze zajmujący się psychologią indygeniczną zwracają uwagę na to, że taki rodzaj transferu teorii psychologicznych może być niewłaściwy.

Zasadniczo IPA dostarcza ogólnych wytycznych, które mogą być elastycznie dostosowywane przez badaczy, aby umożliwić osiągnięcie celu badań. Wskazówki te stanowią jedynie przykład jednej z możliwych dróg analizy materiału jakościowego i nie powinny być traktowane jak przepis. Zachęcamy badaczy do elastyczności i twórczego myślenia. Aby zademonstrować jak rozwija się analiza, opiszemy jej poszczególne etapy, które zostaną zilustrowane przykładem badań, dotyczących tego, jak Tybetańczycy, którzy przechodzą akulturację w północnych Indiach interpretują swoje dolegliwości somatyczne.

⁴ Pozabehawioralne elementy komunikacji dotyczą wszelkiego rodzaju przedmiotów, elementów garderoby, fryzury lub ozdób, które mogą być szczególnym nośnikiem informacji (np. obrączka różańcowa może wskazywać na to, że osoba badana jest zaangażowana w praktyki religijne).

WIELOKROTNE CZYTANIE I SPORZĄDZANIE NOTATEK

Pierwszy etap wymaga dokładnego, wielokrotnego przeczytania transkrypcji wywiadu. Jeżeli dostępne jest nagranie audio, to również zaleca się jego parokrotne odsłuchanie. Pozwala to badaczowi zanurzyć się w danych, przywołać w pamięci atmosferę wywiadu oraz okoliczności, w jakich był on przeprowadzony. Każdorazowe przeczytanie lub odsłuchanie nagrania może dostarczyć nowych wglądów. Na tym etapie, badacz sporządza notatki dotyczące własnych obserwacji i refleksji na temat wywiadu; zapisuje też wszystkie inne myśli lub komentarze, które mogą mieć potencjalne znaczenie. Badacz może skupić się na zawartości semantycznej materiału (o czym jest mowa w dyskusji), na użyciu języka (metafory, symbole, powtórzenia, pauzy), kontekście, wstępnych komentarzach interpretacyjnych. Może też być wygenerowany komentarz związany z refleksyjnością osobistą (np. jak cechy badacza, takie jak: płeć, wiek, status społeczny itd. mogły wpłynąć na relację z osobą badaną i uzyskany materiał). Warto też zwrócić uwagę na charakterystyczne wypowiedzi i reakcje emocjonalne. Przykład tworzenia notatek ukazuje Tabela 2.

PRZEKSZTAŁCANIE NOTATEK W WYODRĘBNIAJĄCE SIĘ TEMATY

Na tym etapie badacz powinien pracować więcej ze swoimi notatkami niż z transkrypcją. Jeżeli na wcześniejszym etapie zostały utworzone dokładne, obejmujące wszystko notatki, to powinny one odzwierciedlać materiał źródłowy. Kolejnym celem jest wyodrębnienie z notatek pojawiających się wątków. Badacz stara się sformułować zwięzłe frazy na nieco wyższym poziomie abstrakcji. Mogą one odnosić się do psychologicznego sposobu rozumienia treści; są jednak nadal ściśle osadzone w narracji uczestnika badań. Na tym etapie, w nieunikniony sposób jesteśmy pod wpływem treści całego wywiadu, który szczegółowo opisaliśmy. Jest to dobry przykład koła hermeneutycznego, o którym była mowa wcześniej (część jest interpretowana w odniesieniu do całości, a całość w odniesieniu do części). W Tabeli 3 przedstawiliśmy przykłady tematów wyodrębnianych z notatek dla tego samego fragmentu wywiadu z Lobsangiem.

Tabela 2

Fragment wywiadu z Lobsangiem (Tybetańczyk z Dharamsali) na temat jego interpretacji objawów chorobowych, wraz z notatkami badacza

Oryginalna transkrypcja	Komentarze eksploracyjne
<p>Badacz: Czy możesz opowiedzieć mi o ostatnim przypadku, kiedy byłeś chory?</p> <p>Och, to było dawno temu. Dzięki błogosławieństwu Jego Świątobliwości Dalajlamy nie miałem ostatnio żadnych problemów zdrowotnych. Kiedy tu przybyłem dziesięć lat temu.....eene...miałem mały, coś w rodzaju... zaszkodziły mi duchy. Mój [wskazuje na swoje genitalia] no wiesz, organ spuchł i swędział. Na początku nie zwracałem na to uwagi, ale po kilku dniach się pogorszyło. Odczuwałem... rodzaj bólu, kiedy próbowałem sikać i się naprawdę zaniepokoiłem.</p> <p>Badacz: Jak myślisz, dlaczego pojawiły się te objawy?</p> <p>No wiesz, mogło być wiele powodów. To, co myślałem wtedy i co myślę teraz – dwa różne powody. To znaczy, wiesz, mieliśmy w zwyczaju sikać gdziekolwiek. Do strumieni, na drzewa... często sikaliśmy w takich miejscach i z czasem mój organ [penis] spuchł. Kiedy poszedłem do łamy, on powiedział „to jest kłątwa nagów, ponieważ zrobiłeś coś złego”. Kazał mi się modlić i tak zrobiłem.</p> <p>Badacz: A jak ty sam interpretowałeś wtedy swoje problemy zdrowotne?</p> <p>Więc, w tamtym czasie myślałem, że jest to kłątwa rzucona przez nagów. Te węzowe bóstwa są bardzo potężnymi istotami. No wiesz... musisz uważać, żeby ich nie obrazić. Czasami, one... możesz je zobaczyć pod postacią żaby albo węża. Mieszkają w lesie, w potokach albo w drzewach. Więc wiesz... kiedy sikasz do strumienia albo na to drzewo..., albo kiedy ścinasz drzewo, to możesz je rozgniewać i rzucają na ciebie urok. Wtedy, wiesz... problemy ze skórą.</p> <p>Badacz: Co innego mogło spowodować twój problem? Wspomniałeś o innej przyczynie.</p> <p>No tak... wiesz, to jest tak, jak...Mogłem na przykład przespać się z jakąś kobietą, która miała podobny problem. Kimś w rodzaju prostytutki. Myślę, że jeżeli to jest przyczyna, to powinienem udać się do lekarza. To zależy. Może nagowie albo może...wiesz...bakterie. Czasami mamy te pogadanki, wiesz... pielęgniarka albo doktor przychodzą... i mówią o bakteriach. „Myj ręce”, no wiesz... po skorzystaniu z toalety albo „Używaj prezerwatyw”.</p>	<p>Przypisuje powodzenie Dalajlamie. Cliché czy odzwierciedlenie jego wierzeń? Przypisuje objawy choroby siłom nadprzyrodzonym. Nie zna słowa „penis” czy czuje się zawstydzony by go użyć? Narasta w nim napięcie i martwi się, kiedy objawy się nasilają.</p> <p>Znajduje różne sposoby interpretacji objawów. Przypisuje wystąpienie objawów kłątwie węzowych bóstw, jako rodzaj kary za przekroczenie tabu.</p> <p>Odwołuje się do wierzeń ludowych dotyczących węzowych bóstw (nagów), sposobów, w jakie można je obrazić (oddawanie moczu do strumienia, na rośliny lub ścięcie należącego do nich drzewa) oraz kary (przekleństwo skutkujące problemami skórnymi lub innymi dolegliwościami).</p> <p>Uśmiecha się i wydaje się zakłopotany mówieniem o sypianiu z kobietą. Co jest dla niego krępujące – mówienie o aktywności seksualnej czy korzystaniu z usług prostytutki? Odnosi się do zachodnich pojęć biomedycznych (i.e. bakterie) i teorii infekcyjności, aby wytłumaczyć przyczynę symptomów. Jak radzi sobie z łączeniem sprzecznych modeli wyjaśniających?</p>

Tabela 3
Przykłady wyodrębniania tematów

Oryginalna transkrypcja	Wyodrębniające się tematy
<p>Badacz: Czy możesz opowiedzieć mi o ostatnim przypadku, kiedy byłeś chory?</p> <p>Och, to było dawno temu. Dzięki błogosławieństwu Jego Świątobliwości Dalajlamy nie miałem ostatnio żadnych problemów zdrowotnych. Kiedy tu przybyłem dziesięć lat temu.....ehee...miałem mały, coś w rodzaju... zaszkodziły mi duchy. Mój [wskazuje na swoje genitalia] no wiesz, organ spuchł i swędział. Na początku nie zwracałem na to uwagi, ale po kilku dniach się pogorszyło. Odczuwałem... rodzaj bólu, kiedy próbowałem sikać i się naprawdę zaniepokoiłem.</p>	<p>Przypisywanie powodzenie w życiu błogosławieństwu lamy.</p> <p>Przypisywanie choroby siłom nadprzyrodzonym.</p>
<p>Badacz: Jak myślisz, dlaczego pojawiły się te objawy?</p> <p>No wiesz, mogło być wiele powodów. To, co myślałem wtedy i co myślę teraz – dwa różne powody. To znaczy, wiesz, mieliśmy w zwyczaju sikać gdziekolwiek. Do strumieni, na drzewa... często sikaliśmy w takich miejscach i z czasem mój organ [penis] spuchł. Kiedy poszedłem do lamy, on powiedział „to jest kłątwa nagów, ponieważ zrobisz coś złego”. Kazał mi się modlić i tak zrobiłem.</p>	<p>Utrzymywanie różnych modeli wyjaśniających.</p> <p>Odwolywanie się do wierzeń ludowych związanych z nagami, aby zrationalizować powstanie choroby.</p>
<p>Badacz: A jak ty sam interpretowałeś wtedy swoje problemy zdrowotne?</p> <p>Więc, w tamtym czasie myślałem, że jest to kłątwa rzucona przez nagów. Te węzowe bóstwa są bardzo potężnymi istotami. No wiesz... musisz uważać, żeby ich nie obrazić. Czasami, one.... możesz je zobaczyć pod postacią żaby albo węża. Mieszkają w lesie, w potokach albo w drzewach. Więc wiesz... kiedy sikasz do strumienia albo na to drzewo..., albo kiedy ścinasz drzewo, to możesz je rozgniewać i rzucają na ciebie urok. Wtedy, wiesz... problemy ze skórą.</p>	<p>Ludowe wierzenia na temat nagów i ich relacji ze światem ludzi.</p> <p>Odwolywanie się do wierzeń ludowych, aby zrationalizować problemy skórne.</p>
<p>Badacz: Co innego mogło spowodować twój problem? Wspomniałeś o innej przyczynie.</p> <p>No tak... wiesz, to jest tak, jak...Mogłem na przykład przespać się z jakąś kobietą, która miała podobny problem. Kimś w rodzaju prostytutki. Myślę, że jeżeli to jest przyczyna, to powinienem udać się do lekarza. To zależy. Może nagowie albo może...wiesz...bakterie. Czasami mamy te pogadanki, wiesz... pielęgniarka albo doktor przychodzą... i mówią o bakteriach. „Mój ręce”, no wiesz... po skorzystaniu z toalety albo „Używaj prezerwatyw”.</p>	<p>Odwolywanie się do zachodnich sposobów konceptualizacji choroby.</p>

SZUKANIE ZWIĄZKÓW I GRUPOWANIE TEMATÓW

Następny etap zakłada poszukiwanie związków pomiędzy wyodrębnianymi tematami i grupowanie ich według podobieństwa, jak również opatrzenie każdej grupy odpowiednią etykietą opisową. W praktyce oznacza to zebranie wszystkich tematów wyodrębnionych w całej transkrypcji, zanim będziemy je grupować i analizować związki między nimi. Niektóre z tematów mogą zostać (na tym etapie) porzucone, jeżeli nie pasują do powstającej struktury lub są słabo odzwierciedlone w materiale jakościowym. Ostateczna lista może składać się z wielu tematów nadrzędnych i podrzędnych (zobacz przykład w Tabeli 4). Badacze, którzy stosują tradycyjną metodę analizy wydruku i zapisywania swoich komentarzy oraz tematów ołówkiem na marginesie, zwykle starają się utworzyć listę tematów głównych i podrzędnych, wraz z krótkimi fragmentami transkrypcji oraz numerami wersów. Później umożliwi im to łatwy powrót do wybranych części wywiadu, aby je zobaczyć w szerszym kontekście. Natomiast badaczom, którzy w swojej pracy korzystają z nowoczesnego oprogramowania do administracji danymi jakościowymi wystarczy lista tematów i podte-

matów, które połączone są z tworzonymi w programie opisami badacza i można ich używać jednocześnie jako linki do odpowiednich fragmentów transkrypcji. Zasto-

Tabela 4
Przykład kilku pogrupowanych tematów

<p>Warunki kojarzone z dobrym zdrowiem i szczęściem</p> <p>Nagromadzenie pozytywnej karmy z przeszłości. Zaangażowanie w działanie, mające na celu gromadzenie zasług. Atrybucja powodzenia w życiu błogosławieństwu lamy. Znaczenie przypisywane zaangażowaniu duchowemu.</p>
<p>Racjonalizowanie symptomów choroby</p> <p>Pojęcie negatywnej karmy. Odwolywanie się do wierzeń ludowych, aby wyjaśnić chorobę: <ul style="list-style-type: none"> • Zaburzenie równowagi humorальной. • Przypisywanie chorób sprawstwu sił nadprzyrodzonych. Odwolywanie się do zachodnich sposobów konceptualizacji choroby: <ul style="list-style-type: none"> • Przypisywanie symptomów wirusom i bakteriom. • Przypisywanie objawów chorobowych stresowi. Choroba przypisana ubogiej diecie. Choroba przypisana wycieńczeniu.</p>
<p>Utrzymywanie sprzecznych ze sobą modeli wyjaśniających</p>

sowanie oprogramowania komputerowego w celu zarządzania danymi jakościowymi w IPA jest jednak osobnym tematem, zasługujący na dyskusję w innym artykule.

PISANIE RAPORTU Z BADAŃ IPA

Opisany proces analizy ma nas ostatecznie doprowadzić do napisania pracy naukowej. Wiąże się to zazwyczaj z omówieniem poszczególnych tematów, wyodrębnionych w trakcie analizy i wyszczególnionych w końcowej tabeli jeden po drugim. Każdy z wątków powinien być szczegółowo wyjaśniony i zilustrowany przykładowym fragmentem wypowiedzi osób badanych oraz opatrzoną analitycznym komentarzem ze strony autora (zobacz przykład w Tabeli 5). Tabela tematów przeradza się tym samym

ukazują zjawisko w innym świetle. Można w niej też zawrzeć refleksje na temat badania, jego implikacji praktycznych, ograniczeń oraz pomysły na dalszy rozwój.

PODSUMOWANIE

Prowadzenie badań według IPA jest żmudnym procesem, choć może stwarzać inne pozory. Niektórzy mogą na przykład ulec złudzeniu, że użycie małej próby badawczej czyni je łatwym. Nie ulega wątpliwości, że badacze muszą wykazać się szeroką gamą umiejętności. Ażeby zebrać cenne dane, nieodzowny jest pewien poziom kompetencji w zakresie przeprowadzania wywiadów. Uważana, systematyczna i rygorystyczna analiza wymaga z kolei cierpliwości i otwartości na to, aby móc spojrzeć na

Tabela 5

Krótką ilustracją, w jaki sposób pisać raport z badań IPA

Próbując zracjonalizować pojawienie się objawów choroby wenerycznej, Lobsang na początku odwoływał się do tradycyjnych, ludowych wierzeń związanych z istnieniem węzowych bóstw, rozpowszechnionych w kulturze, którą reprezentował:

Więc, w tamtym czasie myślałem, że jest to kłątwa rzucona przez nagów. Te węzowe bóstwa są bardzo potężnymi istotami. No wiesz... musisz uważać żeby ich nie obrazić. Czasami, one.... możesz je zobaczyć pod postacią żaby albo węża. Mieszkają w lesie, w potokach, albo w drzewach. Więc wiesz... kiedy sikasz do strumienia albo na to drzewo... albo kiedy ścinasz drzewo, to możesz je rozgniewać i rzucają na ciebie urok.

Historie na temat *nagów* są częścią codziennego życia i dyskursu społecznego w tybetańskiej diasporze. Są zakorzenione w ich systemie kosmologicznym i odzwierciedlają wiarę w niewidzialną sferę istnienia, zamieszkiwaną przez bogów, półbogów albo głodne duchy. Aksjomaty te określają tożsamość Lobsanga i wpływają na jego ekspresję potrzeb duchowych. Wiąże się także z wartościami kulturowymi, z którymi utożsamiał się Lobsang, takimi jak szacunek dla natury i „wszystkich istot czujących”. Jednak, w innej części swojej historii badany odwołuje się do fundamentalnych zasad, związanych z buddyzmem tantrycznym, według których wszystkie zjawiska stanowią jedynie „odzwierciedlenie stanów umysłu”. Patrząc z tej perspektywy, potężne i niebezpieczne węzowe bóstwa, potencjalnie niebezpieczne dla tych, którzy przekroczą tabu, mogą reprezentować wewnętrzne obiekty, które ulegają projekcji i są użyte w celu kontroli aktywności ciała, mowy i umysłu. Oddawanie moczu do strumienia lub ścinanie drzewa należącego do nagów posiada głębokie znaczenie symboliczne...

---

w przekonujący sposób sprawozdania, które wyjaśnia czytelnikowi istotne zagadnienia empiryczne, jakie zostały odkryte w czasie procesu analizy. Przytaczanie słów osób, które udzieliły wywiadu spełnia dwie funkcje:

- 1) umożliwia czytelnikowi ocenę trafności interpretacji,
- 2) ugięła osobisty sposób przeżywania i nadawania zjawiskom znaczenia przez badanych, opisując tym samym perspektywę *emic*.

Finalny raport składa się więc zarówno z elementów narracji, w których badani własnymi słowami opisują swoje doświadczenia, jak i komentarzy badacza, które mogą zawierać kilka poziomów interpretacji – począwszy od niskiego, a skończywszy na wysoce szczegółowym, interpretacyjnym i teoretycznym poziomie, który może generować nowy wgląd w pytanie badawcze.

W typowym projekcie IPA, po dokonaniu szczegółowego opisu tematów przechodzi się do sekcji zawierającej dyskusję, w której analizowane wątki odnosi się do istniejącej literatury. Można w niej (sekcji) wskazać, w jakim stopniu badanie dostarczyło nowego wglądu w analizowany problem badawczy, które z naszych interpretacji są spójne z istniejącymi teoriami, a które im przeczą lub

świat oczami innej osoby. Badacz musi być w stanie kontrolować swoje pokusy przed narzucaniem apriorycznie kategorii pojęciowych i szufladkowaniem badanych według własnych, sztywnych koncepcji. Jak już wspomniano, analiza w IPA wymaga „wzięcie w nawias” wszelkich teorii, aby móc najpierw ujrzeć rzeczywistość z perspektywy badanego (jego wyobrażeń, myśli, przeżyć, sposobu interpretacji świata). Indukcyjny charakter większości metodologii jakościowych wymaga, bowiem tego, aby budować teorie opierając się na danych, a nie odwrotnie.

Tradycja, aby szkolić psychologów w zakresie metodologii badań jakościowych jest relatywnie młoda i w ciągłym rozwoju. Dlatego, wielu studentów często podchodzi do badań jakościowych z takim sposobem myślenia i nawykami, które rozwinęli na gruncie bardziej intensywnego treningu w zakresie metodologii badań ilościowych. Dla wielu, brak odpowiednich umiejętności, które są tutaj wymagane stanowi poważne wyzwanie. Można się jednak spodziewać, że w miarę rozwoju psychologii jakościowej poziom prac studentów wykorzystujących IPA lub inne modele będzie głębszy i bogatszy (Smith, 2011).

LITERATURA

- Borkoles, E., Nicholls, A., Bell, K., Butterly, R., Polman, R. (2008). The lived experiences of people diagnosed with multiple sclerosis in relation to exercise. *Psychology & Health, 23*, 427-441.
- Camic, P.M., Rhodes, J.E., Yardley, L. (2003). *Qualitative research in psychology. Expanding perspectives in methodology and design*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Charmaz, K. (2006). Constructing Grounded Theory. A Practical Guide Through Qualitative Analysis. London: Sage.
- Clare, L. (2003). Managing threats to self: awareness in early stage Alzheimer's disease. *Social Science & Medicine, 57*, 1017-1029.
- Flowers, P., Smith, J., Sheeran, P., Beail, N. (1997). Health and romance: Understanding unprotected sex in relationships between gay men. *British Journal of Health Psychology, 2*, 73-86.
- Freeman, M. (2008). Hermeneutics. w: L.M. Given (red.), *The SAGE encyclopedia of qualitative research methods* (s. 385-388). Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage Publications.
- Golsworthy, R., Coyle A. (1999). Spiritual beliefs and the search for meaning among older adults following partner loss. *Mortality, 4*, 1, 21-40.
- Heidegger, M. (1962). *Being and time*. Oxford, England: Blackwell.
- Jarman, M., Walsh, S., de Lacey, G. (2005). Keeping safe, keeping connected: A qualitative study of HIV-positive women's experiences of partner relationships. *Psychology and Health, 20*, 4, 533-551.
- Morgan, J.F., Arcelus, J. (2009). Body image in gay and straight men: A qualitative study. *European Eating Disorders Review, 17*, 6, 435-443.
- Riggs, E., Coyle, A. (2002). Young people's accounts of homelessness: A case-study of psychological well-being and identity. *Counselling Psychology Review, 17*, 5-15.
- Silverman, D. (1993). *Interpreting qualitative data: Methods for analysing talk, text and interaction*. London: Sage.
- Smith, J.A. (1999). Identity development during the transition to motherhood: An interpretative phenomenological analysis. *Journal of Reproductive and Infant Psychology, 17*, 281-300.
- Smith, J.A. (2004). Reflecting on the development of interpretative phenomenological analysis and its contribution to qualitative research in psychology. *Qualitative Research in Psychology, 1*, 39-54.
- Smith, J.A. (2008). *Qualitative psychology: A practical guide to research methods*. London: Sage.
- Smith, J.A. (2011). Evaluating the contribution of interpretative phenomenological analysis. *Health Psychology Review, 5*, 9-27.
- Smith, J.A., Harré, R., Van Langenhove, L. (1995). Idiography. W: J.A. Smith, R. Harré, L. Van Langenhove (red.), *Rethinking psychology* (s. 56-69). London: Sage.
- Smith, J.A., Brewer, H., Eatough, V., Stanley, C., Glendinning, N., Quarrell, O. (2006) The personal experience of Juvenile Huntington's Disease: an interpretative phenomenological analysis of parents' accounts of the primary features of a rare genetic condition. *Clinical Genetics, 69*, 486-96.
- Smith, J.A., Osborn, M. (2008). Interpretative phenomenological analysis. W: J.A. Smith (red.), *Qualitative psychology: A practical guide to research methods* (s. 53-80). London: Sage.
- Smith, J.A., Flowers, P., Larkin, M. (2009). *Interpretative phenomenological analysis: Theory, method, research*. London: Sage.
- Taylor, C. (1985). Self interpreting animals. W: *Philosophical Papers 1: Human Agency and Language* (s. 45-76). Cambridge: Cambridge University Press.
- Turpin, G., Barley, V., Beail, N., Scaife, J., Slade, P., Smith, J.A., Walsh, S. (1997). Standards for research projects and theses involving qualitative methods: suggested guidelines for trainees and courses. *Clinical Psychology Forum, 108*, 3-7.
- Willig, C. (2008). *Introducing qualitative research in psychology*. Maidenhead: McGraw Hill/Open University Press.
- Wilson, M., Sperlinger, D. (2004). Dropping out or dropping in? *Psychoanalytic Psychotherapy, 18*, 2, 220-237.